

הרב מרדכי ברויאר

על לימוד פשוטו של מקרא

התורה הא-לוהית ניתנה במלבוש של שפה המדברת 'כלשון בני אדם'; תורה היא – ולימוד היא צריכה, בכל שיטות המחקר של השפות, בכל דרכי הפרשנות וגילוי עומק הפשט. אולם פרשנות היא מצווה המסורה לשכל, ואין השכל אחראי אלא לכפיית ההכרח של ההיגיון. יכולה פרשנות להיות נכונה או לא נכונה, מתקבלת על הדעת או דחוקה ללא שחר – אך אין היא יכולה להיות מותרת או אסורה, כשרה או פסולה. דברים אלה אמורים בכל שיטה שתעלה על הלב, בין יצאה מבית מדרשו של ר' דוד צבי הופמן ז"ל, בין יצאה, להבדיל, מאוהליהם של חוקרי המקרא; שכן פרשנות היא חכמה, והיא דנה בענייני לשון וסגנון; וחכמה מצויה באדם – לא פחות מאשר בישראל.

ואף על פי כן – אין תורה אלא באוהלי שם; ותורת ישראל נבדלת מחכמת אדם, לא במסקנותיה ההגיוניות אלא בהנחיותיה הקודמות. אדם מישראל מברך על התורה תחילה, בעוד הספר גלול לפניו, וכך מקבל על עצמו את אמונת היסוד של תורה משמים. באותה שעה הוא מצטרף אל שישים ריבוא יוצאי מצרים, והוא שומע את קול ה' מן ההר הבוער באש; באותה שעה הוא עומד לפני משה רבנו, הכותב את התורה כסופר המעתיק מפי קורא. וכך, תוך שהוא מברך בשם ובמלכות על מעמד הר סיני, הרי הוא נכנס לעולם הנבואה, שגילויה העליון הוא תורת משה – ואם יאמרו לך שהיא

* מלוקט מתוך שלושה ממאמריו של הרב ברויאר: 'אמונה ומדע בפרשנות המקרא (א)', בתוך: 'עופר (עורך), שיטת הבחינות' של הרב מרדכי ברויאר, אלון שבות תשס"ה, עמ' 15-27; 'אמונה ומדע בפרשנות המקרא (ב)', שם, עמ' 28-53; 'לימוד פשוטו של מקרא – סכנות וסיכויים', שם, עמ' 54-70.

מצויה אצל חוקרי המקרא, אל תאמין! רק משעה שכילה לברך, והוא עומד הכן על אדמת קודש של עולם הנס, הרי הוא פותח את הספר והוא מתחיל בלימודו; מכאן ואילך שוב אין הוא רשאי להניח הנחות חדשות, והוא מצווה על לימוד 'לשמה', ללא סייגים וללא מגבלות. עליו להרכין את ראשו מפני אמתה של תורה ולדחות מפניה כל מוסכמות שבגרה. עליו ללמוד תורה כדרך שיצאה מפי הקורא – בכל הכלים המדעיים העומדים לרשותו, בכל דרכי המחקר החופשי של לשון וסגנון, בכל חידושי הפירושים ו"הפשטות המתחדשים בכל יום" (רשב"ם, בראשית ל"ז, ב). כאן, בשדה המחקר והפשט, הרי האדם ריבוני ואחראי רק בפני עצמו – ובלבד שיכוון לבו לשמים, ללימוד תורה ולהבנת עומק פירושה.

* * *

אולם בשעה שאנחנו נעזרים בכל אמצעי הפרשנות המודרנית, הרי עלינו לחזק את עמידתנו האמיצה על אדמת הקודש של האמונה. ביקורת המקרא נתגלתה בלבוש של כיעור וזוהמה. הורתה ולידתה בטומאה, גידולה ואימוצה ברשע. נושאי דגלה עומדים על אדמה טמאה של כפירה ושנאת ישראל, והם מתייצבים ברמה על ה' ועל משיחו. בכרכורי 'ראיותיהם', הלקוחים מעולם הטבע, הם מפרקים מישראל את עדי תורתו ואת תפארת שכנת א-לוהיו. משל למי שחושף את השכבות הגאולוגיות של כדור הארץ – ומתוך כך כופר בעשרת המאורות של בראשית, כך הם חושפים את השכבות הספרותיות של התורה, ומתוך כך כופרים בעשרת הדיברות של סיני; כאילו ההתפתחות ההדרגתית של הטבע נוהגת גם בעולם הבריאה, וההתפתחות ההדרגתית של הספרות נוהגת גם בעולם ההתגלות. ביקורת המקרא נתגלתה בכלים טמאים, והיא נמסרה לידי רשעים, והללו עשאוה קרדום לקצץ בנטיעות. חובתנו לשבור את החבית הטמאה ולהריק את יינה לכדים של טהרה. מוטלת עלינו לא סתירה

ונתיצה – אלא שבירת כלים בלבד; לא הוקעת רשעות – אלא גם גילוי ניצוצות דקדושה.

* * *

אולם, בשעה שעולם הפשט של חוקרי המקרא כבר נדלה ומוצה עד תמציתו, הרי עולם הסוד רק החל פותח את שעריו, והוא מרעיף טללי תחייה על נפש עייפה וצמוקה; מול עולם הפשט המוגבל בהיקפו בשיעור ובמידה קצובה – מתרומם עולם הסוד, הכולל את כל העולמות ומגיע עד נצח נצחים. שכן תורת הסוד היא המשמעות האמונתית של תוצאות המחקר המדעי, היא היא התוכן הפנימי של כל אותן שכבות המתגלות לעיני החוקר על פי דרכי הלשון והסגנון. שעה שאדם כילה את לימודו המדעי, והתורה פרושה לפניו על כל שילובי יריעותיה, על כל מלאכת המחשבת של אריגת שתי וערב, וכולה כביכול ניגודים וסתירות – באותה שעה הוא יפנה אל עולמה הנעלם של התורה, וישקה את תלמודו שנתייבש ונצטמק, ממעיין מים חיים של דרך האמת. אין הנפש מתיישבת בלבושה הנגלה של התורה, והיא מבקשת לחדור אל הגרעין הנעלם והנסתר. רק "כאשר יבין הסוד על בוריו – יהיה לו הכל אצלו על בוריו, הפשט, הרמז, הדרוש והסוד; אבל כל זמן שלא יבין הסוד, אפילו הפשט איננו ברור בידו" (פירוש הגר"א, משלי ג', ט).

ואף על פי כן, אין אדם עומד על תוכנה הנעלם של התורה כל עוד לא בירר לעצמו את מבניה החיצוני המדעי. אין אדם זוכה ל'תורה' – כל עוד לא זכה ל'חכמה'; וככל שאדם חסר חכמה, כן יחסר 'עשר ידות' – תורה. שכן, תורת הסוד היא 'הדבר הגדול' המושתת על יסוד אמיץ של 'דבר קטן'; ראשה הנעלם מגיע השמימה, עד מעשה בראשית ומעשה מרכבה – ואף על פי כן היא מוצבת ארצה על הבסיס האיתן של הפשט המדעי של המקרא.

* * *

מבקרי המקרא, על פי הנחות היסוד שלהם, גילו בתורה אסכולות ומחברים, הסותרים זה לזה בהשקפתם האנושית. נלך גם אנחנו בעקבותיהם – על יסוד אמונת אומן בתורה משמים; נגלה גם אנחנו את המידות וההנהגות העליונות, 'הסותרות' זו לזו – בחכמתן האלוהית. ככל שירבו סתירות וניגודים, כך נצפה לפלא ולסוד עליון. שכן, 'סתירות' יריעותיה של תורה הן 'סתירות' ההנהגה האלוהית, אשר גם משה רבנו לא זכה לראות אלא את אחוריה בלבד. סתירות המידות – כל עוד הן לעצמן – הן הן נקודות המשענת של פיתויי עבודה זרה, הן הן המראות מקום ליצר, כאילו שתי רשויות בעולם. ואילו 'שיתוף' המידות הסותרות, של דין ורחמים, של חסד וגבורה, הוא סוד 'התפארת' של אחדות ה' שנמסרה לישראל סבא בלבד. שיתוף המידות הסותרות והמשכתן לשורשן העליון – הוא סוד אחדות קודשא בריך הוא ואחדות אורייתא – הוא נשמתה ועצמיותה של כנסת ישראל!

* * *

ואף על פי כן יכול כל מדע להתקדש – ובלבד שנייחס את תגליותיו אל עולם הקדושה העליונה. הנה חכמת הטבע היא קדושה וטהורה, שעה שהיא מקבלת את פירושה המטפיזי על ידי אמונת בריאת העולם, שעה שכל חוקי הטבע, על כל הודם וחכמתם, אינם אלא משל קלוש לחכמה ולגבורה של מעלה. חקירת ההיסטוריה היא מצווה של תורה, שעה שהיא מקבלת את פירושה המטה-היסטורי על ידי גילוי אורו של משיח, שעה שכל הליכות הימים, על כל סיבוכיהן הטרגיים, קשורות ואחוזות בגאולת ישראל ובגילוי מלכותו יתברך. ואף פרשנות המקרא היא מצווה של תלמוד תורה, שעה שהיא מקבלת את הארטה המטה-פרשנית – על ידי אמונת תורה משמים.

* * *

אולם בשעה שאנחנו מדברים על פרשנות התורה לפי הסוד, אין כוונתנו לשיטות הטכניות של הסוד, כדוגמת צירופי אותיות וחישובי גימטריות – שדבר אין להן ולעומק פשוטו של המקרא; שהרי את פשוטו של המקרא באנו ליישב – ומפשוטו של מקרא לא נזוז ולא נזוע. מקובלים אנחנו מפי כל גדולי ישראל, מאז חכמי התלמוד ועד חכמי ימינו, שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, ויש משמעות פנימית שבקדושה לא רק למדרש חכמים ולרמזי חז"ל – אלא גם לעומק פשוטו של מקרא, כהבנתם המדעית של כל דור וכל תקופה. אולם בימינו אלה, כאשר תלי תלים של 'סודות' חילוניים כפרניים נתלים על כל קוץ וקוץ של פשוטו של מקרא דווקא באוהליהם של אנשי הפשט המדעי הביקורתי, כאשר אין לך פרשה שאין מוציאים אותה מפשוטה השטחי והנגלה, כאשר אין לך פסוק שאין תולים בו קופה של רמזים ורמזי רמזים – דווקא אנשי המדע החילוני – היאך נסתפק דווקא אנחנו, שלומי אמוני ישראל, בפשט השטחי של התורה, ונכריז – מול חקירותיהם המעמיקות של דרשני ביקורת המקרא – על צמצום התורה ללבושה הפשוט והנגלה?! היאך נכריז בתמימות שאינה אלא בערות שטחית – שאין לנו בתורה אלא מה שהורגלנו לראות מילדותנו?!

* * *

אם אורשה להקדים את הדיון בשיטתו של ד"ר יצחק ברויאר, אזכיר תחילה, שבעיית ביקורת המקרא – אם היא בעיה פרשנית – נפתרה על ידי ד"ר ברויאר באותה בהירות וצלילות הדעת שהיא אופיינית לכל דרך מחשבתו. כל המעיין בספר הכוזרי החדש (עמ' 325-335 [286-297])¹ ישתאה לבניין האנליטי המפואר, המבדיל באיזמל של

1. [הפניותיו של הרב מרדכי ברויאר הן למהדורה הגרמנית של הספר: I. Breuer, *Der neue Kusari: ein Weg zum Judentum*, Frankfurt am Main 1934

היגיון חריף בין תחום השכל – הרואה בעולם וגם בתורה רק מעשה התפתחות ממושכת, לבין תחום האמונה העל־טבעית – הרואה בשניהם בריאה נסית חד־פעמית. נמצינו למדים שמדע המקרא, מעצם טבעו, איננו יכול להכחיש את אמונת תורה משמים – ממש כשם שמדע הטבע איננו יכול להכחיש את אמונת בריאת העולם; שהרי כל מדע מבוסס על ההנחה הראשונית של נצחיות הטבע הקדמון, שהיא עצמה איננה אלא הנחה אקסיומטית בלבד, מחוץ לכל אפשרות של הוכחה או הכחשה מדעית.

אכן, ד"ר ברויאר הבין יפה שהפשט המדעי של התורה מורה כדעת מבקרי המקרא – ממש כדרך שהמחקר המדעי של כדור הארץ מורה כדעת הגאולוגים:

כמו שהמסקנות של חכמת הטבע צודקות כשנניח את קדמותו של ה'חוק', כן גם המסקנות של בקרת המקרא, כל עוד שאין הן יוצאות מטפשות גרידא, יכולות להיות צודקות, בתנאי כפול שמחברי המקרא היו אנשים פשוטים, בני אדם כמונו, ולא נמצאו שם דברי א־לקים חיים.²

אך בשעה שהוא הסיק את המסקנה מעמדתו בתחום מדעי הטבע, והוא התיר את המחקר המדעי – לצורכי מעבדה שימושית, לא יכול היה להתיר את המחקר המדעי של התורה – שחדלה להיות 'תורה'. שכן, למרות כל דמיון ההקבלה שבין מדע הטבע לבין מדע המקרא – קיים ביניהם הבדל של תהום רבה:

לאחר פטירתו של הרב מרדכי ברויאר יצא לאור תרגום עברי של הספר: 'ברויאר, הכוזרי החדש – דרך אל היהדות, ירושלים תשס"ח. השארנו בגוף הדברים – כאן ולהלן – את ההפניות אל מספרי העמודים במהדורה הגרמנית, אולם הוספנו בסוגריים מרובעים את מספרי העמודים במהדורה העברית. כמו כן, השארנו להלן את הנוסח העברי כפי שתורגם על ידי הרב מרדכי ברויאר'.
2. 'ברויאר, מוריה: יסודות החינוך הלאומי התורתי, ירושלים תשי"ד, עמ' 176 [וכן: מהדורה מתוקנת, ירושלים תשמ"ב, עמ' 169].

ביחס לעולם, יכולים אנחנו להסתפק בכך, שאנחנו מכירים אותו רק כעולם 'מושג'. אך אילו היתה בידינו רק התורה 'המושגת', לא היתה בידינו האפשרות לעמוד מתוכה על רצונו האמתי של ה', לצורך עיצוב חיינו (הכוזרי החדש, עמ' 335 [296]).

הנה אלה מילים ברורות המציינות בבהירות את ההבדל שבין שני המדעים: דיו לטבע שהוא חול גמור, ללא משמעות אמונתית; שהרי גם בחילוניותו הוא מקיים את ייעודו העיקרי – לשמש את צורכי האדם בכיבוש העולם ובשלטונו; שהרי אין הטבע חייב להיות תורה! ואילו תורה חייבת להיות כשמה – 'תורה', הוראה אמונתית לאדם מידי האל המצווה את בריותיו. אין ערך ואין משמעות לתורה חילונית-מדעית המשמשת נושא למחקר; שכן תורה – לימוד היא צריכה, כתורת ה' ולא כתרבות אנושית, כבריאה נסית ולא כיצירה ספרותית, כשבויה מן העליונים באש ובענן ולא כמעשה מערכת של דורות ואסכולות!

וכך, תוך שהודה ד"ר ברויאר בצדקת הביקורת לאור הנחותיה שלה, הוא חיפש את הדרך אל הקדושה האמתית של התורה. שהרי התורה המדעית היא תורה 'מושגת' חילונית, כתובה בדיו על גוויל; ואילו תורת ישראל היא תורה אלוהית, כתובה אש שחורה על גבי אש לבנה; עתה, היכן המעבר מן התורה החילונית הנחקרת אל התורה האלוהית הנלמדת? והרי תשובתו:

התורה שבעל פה היא המתווכת בין התורה 'כשלעצמה', התורה שבכתב, לבין התורה 'המושגת' (שם, עמ' 335 [297]).
 אותיות התורה שבכתב אינן אותיות ששכלנו יכול לפענח אותן מתוך עצמן... אותיותיה הן סימנים, הניתנים לפיענוח שכלנו, שעוצב על ידי תורה שבעל פה – רק במידה שהקב"ה ראה זאת לנחוץ לצורך עיצוב חיי אומתו (שם, עמ' 336 [298]).

לתורה שאיננה אלא 'מושגת' אין מגיע, דרך עיקרון, כל ערך של אמת. רק התורה שהובנה באמצעות תורה שבעל פה, היא היא התורה שהובנה כהלכה לצורך חיי המעשה שלנו (שם, עמ' 337 [298]).

הנה אלה דברים ברורים שנאמרו בעקביות קיצונית. הפשט המדעי הוא תורה 'מושגת', והוא מוביל בצורה זו או אחרת – אל ביקורת המקרא. ואילו תורת ישראל היא תורה שבהתגלות, כתובה אש שחורה על גבי אש לבנה. אי-אפשר להכיר את רצון הא-ל המצווה – אלא מתוך תורה שמשמים בלבד; והמפתח אל תורה שמשמים מסור לחכמי ישראל, על פי המידות שהתורה נדרשת בהן.

וכך, תוך שהודה ד"ר ברויאר בצדקת הביקורת, תוך שזיהה את עולם הפשט עם עולמם של מבקרי המקרא – הוא שלל בפשטות את הלגיטימיות התורנית של עומק פשוטו של מקרא. אין קדושה לתורה אלא במידת תורה שבעל פה, ואין הבנה לתורה אלא על פי המידות שהתורה נדרשת בהן. שכן כל פרשנות פשטנית מביאה בהכרח לידי ביקורת המקרא; ואין תורה משמים – אלא במידות המסורות לחכמים.

וכך, תוך שזיהה את הפשט עם ביקורת המקרא, היה ד"ר ברויאר פטור – לא רק מהתמודדות עם הביקורת – אלא גם מהיישוב המייגע שבין פשט ודרש. כמה קולמוסין נשתברו, כמה דיונות נשתפכו על ידי גדולי ישראל שבכל הדורות כדי להתאים את הפשט עם דברי תורה שבעל פה – וד"ר ברויאר פוטר את כל אלה במחי יד של פילוסופיה שנונה:

בין התורה המושגת, שהיא רוח מרוח המשיג, לבין התורה המושגת על ידי עם ישראל, שהיא רוח מרוח ה' – אין כל יחס, אין כל אפשרות של הבנה, או פשרה מכל סוג שהוא (שם).

והרי דברי הסיכום, הממצים את שיטת הפרשנות של ר' יצחק ברויאר – גם ביחס לביקורת המקרא, וגם, בעקיפין, ביחס לבעיה הפרשנית של פשט ודרש:

בבהירות גאונית אמר ר' שמשון רפאל הירש ביחס לתורה – מיד עם תחילת פעילותו הספרותית: 'כיהודים נקראנה'. בכך הוא נתן גט פיטורין לביקורת המקרא, ללא כל צורך בהתמודדות נוספת. אילו שמנו אל לבנו את המימרה הזאת, והבינונו אותה כהלכה, היינו חוסכים מעצמנו דרכי מבוכה רבות (הכוזרי החדש, עמ' 337 [298-299]).

וכך, למרבה הטרגדיה, הגיע ד"ר ברויאר לדרגתו של רב כהנא, כד הוה כבר תמני סרי שנין, והוה גמר ליה לכולא ש"ס, ולא הוה ידע דאין מקרא יוצא מידי פשוטו (שבת סג ע"א). עולם הפשט, שחכמי האמת רואים אותו למעלה מעולם הדרש – הוא שער הנו"ן של חמישים שערי בינה – היה בפניו כספר חתום!

* * *

נציע כאן הצעה להגדרת 'פשוטו של מקרא'. הגדרה זו קשורה במאמר הידוע "דיברה תורה כלשון בני אדם". הוה אומר: יש לפרש את לשון התורה כדרך שמפרשים לשון בני אדם. והנה דרכם של בני אדם, שהם מדברים על פי כללי דקדוק, תחביר וסגנון; לא הרי דקדוק לשון השירה כהרי דקדוק לשון הפרוזה, ולא הרי סגנון ספרות החכמה כהרי סגנון החוק והמשפט. דברים אלה כמעט מובנים מאליהם ביחס למאמר היוצא מפי אדם; אך אין הם מובנים מאליהם ביחס למאמר פי ה'. באו חז"ל והורו לנו, שגם תורת ה' מדברת כלשון בני אדם. מעתה, כל המפרש את המקרא על פי כללי הלשון האנושית – מפרש אותו על פי פשוטו.

מעלתה של הגדרה זו, שהיא פותחת פתח גם לדרכים אחרות של פרשנות. שהרי לא נאמר כאן שהתורה עצמה היא לשון בני אדם

ומוצאה מפי אדם. התורה היא א־לוהית והיא מאמר פי ה'; אך היא מדברת בלשון בני אדם. כביכול צמצם הקב"ה את כוח דיבורו, ואין הוא מדבר בתורתו בלשון הא־ל המדבר לבדה, אלא גם בלשון האדם השומע.

זו היא משמעות 'פשוטו של מקרא' לאדם המאמין בתורה משמים. אין בידיה הכלים לפרש את המקרא על פי כללי הלשון הא־לוהית. הכללים הללו בחלקם נמסרו לחכמי ישראל, והם י"ג המידות שהתורה נדרשת בהן וכן שאר כל כללי המדרש, הרמז והסוד, המשוקעים בספרות חז"ל. בעזרתם ינסה האדם להבין את תורת ה'; אך לעולם לא יעלה על דעתו שהוא מבין את הדברים על בוריים, שהרי אין בשר ודם יכול להבין דברים הכתובים בלשון א־לוהים. כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דברי א־לוהים חיים משכלו של אדם בן תמותה.

אולם שעה שנבצר מן האדם להבין תורה המדברת בלשון א־לוהים, יש בידיה להבין תורה המדברת בלשון אדם. והקב"ה מסבר את אוזן האדם בלשון שהיא מסוגלת לשמוע. באותה שעה נפתחו לפני האדם כל שערי ההבנה האנושית, שהרי הוא שומע תורה המדברת בלשון בני אדם – כאילו נאמרה בידי אדם.

כל הבעייתיות של פרשנות המקרא על פי פשוטו גלומה בצירוף זה: תורה שנאמרה מפי ה', אך מתבארת גם כאילו נאמרה מפי אדם. דרושה אמונה גדולה כדי לעמוד בסתירה זו: להאמין בתורה משמים, ולפרש אותה כאילו נאמרה מפי אדם. קושי זה מסביר את החשדנות – הגובלת כמעט בעוינות – שחוגים רחבים היו נוהגים תמיד ביחס לפשוטו של מקרא. אולי בצדק חששו: תורה המדברת בלשון אדם הרי היא נקראת ונשמעת כתורת אדם; וכדרך שהיא נשמעת, כן עלולה היא להיות נתפסת: לא כתורת ה' המדברת בלשון אדם, אלא כתורת אדם המדברת בלשון אדם.

כאן יש להוסיף בחינה אחרת, המכבידה גם היא על האדם המאמין. לשעבר היו גדולי ישראל עוסקים בפשוטו של מקרא. הם

האמינו באמונה שלמה שתורת ה' מדברת בלשון בני אדם, ו'הסתירה' שבין שני המושגים האלה הייתה מיושבת בלבם בהרמוניה גמורה. לפיכך יכול היה ללמוד את פירושיהם מי שרצה ללמוד מקרא כפשוטו, וההרמוניה שבאישיותו של הרב איחתה את הקרע בלבו של התלמיד. דבר זה נשתנה עד כדי כך, שכיום קיים קיטוב טרגי בין האסכולות העוסקות בלימוד תורה. מאז תקופת רש"י ושאר הראשונים כמעט נשתכח העיסוק בפשוטו של מקרא. חכמי ישראל ברובם המכריע חקרו וחוקרים תורה א־לוהית המדברת בלשון א־לוהים. מספרי דרוש ומגידות ועד ספרי קבלה וחסידות – הכול עוסקים בלשון הסתרים שבתורה: במדרש, ברמז, בסוד; ואילו לשון האדם שבתורה נמסרה לחכמי האומות, אשר הגיעו בה להישגים גדולים, המרשימים כל מעיין וחוקר. אך הם אינם מאמינים בתורה משמים המדברת בלשונות בני אדם שונים; הם מאמינים בתורת בני אדם, המדברים איש איש בלשונו שלו. כך עוסקים אלה בתורת א־לוהים המדברת בלשון א־לוהים; ואלה מאמינים בתורת בני אדם המדברת בלשונות בני אדם. אין היום אפילו אסכולה אחת – אפילו מפרש אחד – העוסק בתורה משמים, שדיבורה הוא בלשונות בני אדם. אדם מישראל המבקש כיום לעסוק בפשוטו של מקרא לא ימצא לו רב שילמד מפיו.